

Terug naar de historische werkelijkheid

LEEN VAN MOLLE

Als auteur een antwoord formuleren op twee tegenstrijdige recensies van eenzelfde boek is geen sinecure. De ene recensent (T. Duffhues) blijkt te appreciëren hoe de auteur de gronden en de mechanismen van een verzuilde politiek heeft blootgelegd; de andere (H. Righart) duwt auteur en boek regelrecht in de verzuilde hoek. De waarheid tussen beide uitersten ligt mijns inziens niet zomaar in het midden, maar in de geschiedenis zelf die, evenals het boek, door de tweede recensent op een spijtige manier geweld wordt aangedaan. Enkele vergelijkingen tussen de Belgische en de Nederlandse landbouwhistorie kunnen hierbij verhelderend werken.

Duidelijkheidshalve verdeel ik het antwoord op beide besprekingen in drie kapiteltjes: eerst volgen twee reacties op losse objecties; het derde onderdeel is mijn *pièce de résistance* in dit debat.

ECONOMIE EN POLITIEK

Landbouwpolitiek houdt altijd een belangrijke economische dimensie in zich. Zelfs al is de finaliteit van die politiek ook sociaal, religieus en kerkelijk geïnspireerd, dan kan ze maar vorm krijgen doorheen economische feitelijkheden en dito denkprocessen en maatregelen.

Daarom is het 'Economisch kader' (23-46) dat aan de analyse van de Belgische landbouwpolitiek voorafgaat van wezenlijk belang voor het vatten van het geheel. In de politieke analyse zelf zijn de verwijzingen van de politieke *actores* naar de economische feitelijkheid nadrukkelijk aanwezig, evenals hun — overigens schaarse — kritiek op het beschikbare cijfermateriaal (bijvoorbeeld 211 -212) en de zichtbare economische resultaten van hun politiek (bijvoorbeeld de resultaten van de protectiewetgeving, 221-222).

Dat er sprake zou zijn van een 'verwaarlozing van de economische analyse', zoals Righart het stelt, is dus zeker overdreven. Wel is de economische analyse bewust ondergeschikt aan de politieke, die toch de focus is van het boek. Twee belangrijke opmerkingen zijn hierbij op hun plaats. Bij een politieke analyse moet in eerste instantie rekening worden gehouden met de economische gegevens waarover de toenmalige Belgische politici hun landbouwbeleid niet op grondige economische analyses konden stoeien. Dertig jaar lang werd aan landbouwpolitiek gedaan met niet veel meer dan de blote gegevens uit slechts twee officiële statistieken: de landbouwtelling van 1880 die in 1885 werd gepubliceerd en de telling van 1895 die broksgewijze tussen 1899 en 1902 werd uitgegeven. Inzake de omvang van de landbouwpopulatie werd de interpretatie van beide statistieken bovendien bemoeilijkt door de Volkstellingen van 1880, 1890 en 1900 die heel andere cijfers lieten zien. Grondig macro-economisch onderzoek in de landbouw is in België overigens van vrij recente datum: het is niet oninteressant de lezer in herinnering te brengen dat het Nederlands Landbouweconomisch instituut van 1940 dateert, het Belgische van 1960...

Meteen is de aanzet gegeven tot de tweede opmerking in deze gedachtengang. Righart mist tevens, en dat is begrijpelijk, een meer uitvoerige economische evaluatie van dertig jaar katholieke landbouwpolitiek. Dat kan echter pas wanneer men over een serieuze rentabiliteitsstudie van de Belgische landbouwsector tijdens de betreffende periode beschikt, wat op het ogenblik van de eindredactie van het besproken boek nog niet het geval was. Nederland ging

DISCUSSIE KATHOLIEKEN EN LANDBOUW

(ook) op dit vlak voorop met het proefschrift van J. L. van Zanden (*De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*) dat uit 1985 dateert. België heeft de achterstand sindsdien ruimschoots goedgemaakt met het doctoraat van J. Blomme (*De economische ontwikkeling van de Belgische landbouw, 1880-1980*) dat kortelings moet verschijnen. Maar in beide economisch georiënteerde proefschriften blijft de inschatting van politieke maatregelen duidelijk ondermaats. Pas wanneer zowel in politiek, als in economisch opzicht de noodzakelijke basisanalyses zijn gepresteerd, valt een serieuze evaluatie van de wisselwerking tussen politieke daden en economische processen te overwegen.

Gemakkelijk zal een dergelijk vergelijkend onderzoek echter niet zijn. Politieke acties in dit domein zijn meestal reacties op aanwezige economische trends; de reactie versterkt of verzwakt dan de trend, maar in welke mate? Vergelijkbaar hiermee is de terechte opmerking van T. Duffhues over de wazige verhouding tussen de agrarische crisis en andere, vooral politieke motieven tot mobilisatie van de Belgische boeren rond 1890. De agrarische crisis die de katholieke zuil ten voordele van de landbouw in beweging bracht, viel nu eenmaal samen met belangrijke electorale verschuivingen die dezelfde zuil naar de boerenstand als politiek wapen deed grijpen. Sociaal-economische en electorale motieven doorkruisten dus elkaar. Maar het relatieve gewicht van beide exact aan te geven is geen sinecure.

IDEOLOGIE EN POLITIEK

Even terecht is de vraag van T. Duffhues naar de verhouding tussen ideologie en politiek. Het boek presenteert eerst de katholieke landbouwideologie die dertig jaar lang de drager is geweest van een overigens erg wisselende politiek, het tweede luik. Een omgekeerde volgorde kan ook. Ze zou beter aansluiten bij de traditionele werkwijze van de historicus die stap voor stap het chronologisch proces analyseert en er dan de grote lijnen uit deduceert. Redactioneel is die laatste volgorde echter minder aangewezen: ze zou de lezer een veelheid aan politieke feiten aanreiken vooraleer hij over het juiste referentiekader beschikt om ze te duiden.

De keuze voor het vooropstellen van de ideologie is bovendien ingegeven door de, overigens merkwaardige, vaststelling van de inertie van het ideologisch discours. Een eerlijke poging tot nuancering van het ideologisch denkraam naar perioden, groepen, personen of themata toe levert natuurlijk enig resultaat. Hierbij wordt in het boek vooral gewezen op het onderscheid tussen de oudere liberaal-katholieke traditie en de ultramontaanse gedachtenstroming die, tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw, de voedingsbodem van het agrarisch corporatisme is geweest (73-80). Enkele figuren en groepen hebben zeker het voortouw genomen in de opbouw van het landbouwdiscours, zoals Joris Helleputte van de Belgische Boerenbond en Emile Tibbaut van de Landbouwersbond van Oost-Vlaanderen. Eén thema uit het ideologisch denkraam werd toentertijd opvallend minder uitgewerkt, namelijk de idee van de landbouw als behoeft van de natuur, omdat er nog genoeg natuur voorhanden was en er dus geen behoefte bestond aan een actieve politiek van milieubehoud (57-58). Maar voor het overige zie ik geen reden om voor de periode 1884-1914 tot een verdere differentiëring van de landbouwideologie te besluiten. Telkens weer werd uit hetzelfde vaatje getapt, in enkele opmerkelijke gevallen tot in het zeer recente verleden toe: ik verwijs bijvoorbeeld naar uitlatingen van landbouwminister A. Lavens in 1980 (48).

Ik vermoed overigens dat een analyse van de 'stilten' in het Belgische katholieke landbouwdiscours van 1884-1914 meer kans zou bieden tot nuancering van de allesoverheersende landbouwideologie dan het geschreven woord. Niemand in de leidinggevende katholieke kringen heeft de vigerende ideologie openlijk tegengesproken of ontkracht, maar een betekenisvolle minderheid heeft zich weinig of niet laten gelden in het debat; 42% van de katholieke kamerleden in 1903 maakte bijvoorbeeld geen deel uit van de zogenaamde landbouwgroep'. Een postume ondervraging over de grond van hun stilzwijgen behoort spijtig genoeg niet tot de mogelijkheden.

De overheersende ideologie blijkt niet alleen onderhevig te zijn aan inertie, ze miste ook vaak voeling met de realiteit en kreeg dan iets clichématigs. Dat blijkt uit de geformuleerde kritiek op de constitutieve elementen ervan (48-73). Men dreigde bijvoorbeeld met het spookbeeld van de hongersnood in een situatie van structureel overaanbod. Men pleitte voor landbouwautarkie in een sterk geïndustrialiseerd en dichtbevolkt land waarin zulks niet meer haalbaar was. Generaties politici hebben het behoud van de boerenstand beleden bij een niet te stuiten achteruitgang ervan. Zulke vaststellingen leiden tot de conclusie dat de landbouwideologie en de landbouwpolitiek deels naast elkaar hebben gefunctioneerd; dat er als het ware een mentale ont koppeling plaatsvond tussen het als ideaal geponeerde doel en de realiteit. Bijgevolg werd eerder een trendcorrigerende politiek gevoerd, ... allicht in het stille besef dat de trend zelf onomkeerbaar was. Het heeft tot na de tweede wereldoorlog geduurd vooraleer de Belgische landbouwpolitici, met de op landbouwvlak weinig geslaagde Benelux-ervaring vers in het geheugen en in het beklemmende vooruitzicht van de EEG, hun discours noodgedwongen hebben herzien. Toen pas groeide de bereidheid af te stappen van de benadering van landbouw en boerenstand als een sociale status, met alle waarden die daaraan gekoppeld werden, om de landbouw voortaan in de eerste plaats te beschouwen als een economisch bedrijf dat moest beantwoorden aan de regels van de rentabiliteit en de competitiviteit.

PIÈCE DE RÉSISTANCE

Er rest mij te antwoorden op drie fundamentele vragen die alle drie raken aan het 'verzuild' karakter van het besproken boek: of het katholiek landbouwbeleid wel zo exclusief katholiek was als het wordt voorgesteld (Duffhues), of de liberale inbreng in de landbouwpolitiek niet onrechtmatig wordt geminimaliseerd of zelfs geridiculiseerd (Righart) en of de auteur zich dus uiteindelijk bezondigt aan een onwetenschappelijk 'politiek-ideologisch *parti pris*' (Righart)?

Het 'katholiek' etiket waaronder tussen 1884 en 1914 in België aan landbouwpolitiek werd gedaan was in de eerste plaats een formeel gegeven. Het Belgisch liberalisme was electoraal verzwakt en intern te zeer verdeeld om zich nog te kunnen laten gelden. Het agrarisch socialisme brak nooit door, ook al omwille van de inconsistenties die het inhield. Bijgevolg had de leidinggevende katholieke elite, in een periode van homogeen katholieke regeringen, alle ruimte om 'de' landbouwpolitiek exclusief van 'haar' etiket te voorzien. De feitelijke politieke en kerkelijke affiliatie van de betreffende elite was daarbij een belangrijk gegeven. Maar het legitimerend denkpatroon dat door de katholieken werd gehanteerd, met overduidelijke moreel-religieuze en partijpolitieke bedoelingen, vormde een tweede belangrijk onderscheid met de niet-katholieken.

In het dagelijkse politieke bedrijf laat de vraag naar het eigene van het katholieke landbouwbeleid zich natuurlijk veel minder gemakkelijk beantwoorden. Het technisch karakter van de

landbouwmaterie laat in vele gevallen geen politieke inkleuring toe. De liberalen zouden zich, als ze de kans hadden gehad, waarschijnlijk eveneens hebben ingelaten met veeverzekering, landbouwkrediet en landbouwonderwijs. Maar het zou een *officieel* veeverzekeringsfonds geworden zijn, een ryfcsinstelling voor landbouwkrediet en stoataonderwijs in plaats van gesubsidieerd katholiek onderwijs. Bij een andere politieke constellatie zouden er zich dus toch betekenisvolle ideologisch-politieke variaties op dezelfde thema's hebben voorgedaan.

Blijft natuurlijk dat de intensiteit waarmee de Belgische katholieken in de jaren 1884-1914 aan 'katholieke' landbouwpolitiek hebben gedaan in grote mate door de concrete politieke en economische situatie werd bepaald. Meer dan eens bleek de politieke praxis een ideologisch weinig geprofileerde en fragmentarische invulling van het geponeerde ideaal te zijn, afhankelijk van de intensiteit van de agrarische crisis, van het katholiek zeteloverwicht in het parlement, en van de sterkte van de socialistische oppositie en de christen-democratische fractie in eigen rangen die beide politieke toegevingen hebben afgedwongen. De reken het precies als een verdienste aan die afhankelijkheden uit de doeken te hebben gedaan en aldus het 'katholieke' etiket van de gevoerde politiek te hebben gerelativeerd.

Dat relativisme komt juist goed aan bod in de analyse van het landbouwbeleid ten tijde van de regering Beernaert: een katholieke regering die er zich voor hoedde de liberalen, die nota bene nog maar net naar de oppositiebanken waren verwezen, niet teveel voor het hoofd te stoten. Beernaert opteerde dus voor politiek weinig geladen, 'kleurloze' maatregelen, zoals fraudebestrijding en het verbeteren van de rurale verkeersinfrastructuur. Righart begrijpt niet hoe dit 'kleurloze' beleid tegelijkertijd een 'kentering' tegenover de voorafgaande liberale periode kan genoemd worden. De elementen die het woord kentering verantwoorden liggen nochtans voor het grijpen: de oprichting van een ministerie van landbouw, wat een officiële erkenning inhield van het sinds 1880 door de katholieken opgeworpen landbouwprobleem, de opmerkelijke stijging van de voor de landbouw ingezette rijksmiddelen (van 0,9 tot 1,1 miljoen BF in de liberale periode 1878-1884 en van 1,1 tot 2,0 miljoen BF tijdens de Beernaertperiode tot 1894), en de radicalisering van Beernaerts beleid door de vinnige katholieke landbouwlobby in het parlement die erin slaagde de eerste, nog gematigde, protectiewet door te drukken. Wie dit alles vergelijkt met wat tijdens de liberale regeringsfase werd gerealiseerd, een fase die eveneens in extenso wordt behandeld, zal de keuze van het woord 'kentering' gemakkelijk kunnen onderschrijven.

In tegenstelling tot Nederland, waar het liberalisme in de decennia rond de eeuwwisseling een sterke positie bekleedde met zuiver liberale en coalitiekabinetten inclusief, maakte het Belgisch liberalisme na 1884 een crisis door, zowel op electoraal als op ideologisch vlak. Het is niet mijn evaluatie van het Belgisch liberalisme die niet deugt, wat Righart stelt. Het is het Belgisch liberalisme zelf dat tussen 1884 en 1914 op landbouwwak weinig te betekenen had. Het liet zich kennen door een inhoudloos oppositioneel discours, weinig fraaie scheldpartijen inclusief. Opbouwend werk werd niet geleverd, op enkele in het boek vermelde uitzonderingen na ... die in Righarts pen zijn blijven steken. Ik haal ze dus hier naar voor: de initiatieven van Léon d'Andrimont inzake landbouwkrediet (186), de interventies in de landbouwdebatten van Eugène Hambursin en Léon Brouwier (196), en de voorstellen van Emile Henricot en Eugène Hanssens inzake de herziening van de pachtwetgeving (259).

Het valt ook op dat Righart met geen woord rept over de vrij uitvoerige analyse van de socialistische inbreng in het Belgisch landbouwdebat. Die inbreng was theoretisch en inhoudelijk veel sterker dan de liberale en heeft op het politieke forum merklijk meer indruk gemaakt, ik verwijs bijvoorbeeld naar de bewustwording van de kwestie der landarbeiders (257-258) en

naar enkele opgemerkte analyses van de socialistische economist Hector Denis (41 en 211 -213).

Tenslotte wil ik opnieuw en uitdrukkelijk verwijzen naar de essentie van het besproken boek. Het hele eerste deel is een analyse en ontbloting van het katholieke landbouwdiscours dat stoelde op zogenaamde 'eeuwige' waarheden over landbouw en boerenstand die bij nader toezien vaak slechts halve waarheden bleken te zijn en meerdere irrationele elementen bevatten. Het tweede deel toont aan hoe het concrete katholieke landbouwbeleid geen slaafs uitvloeisel van het voorgehouden denkraam was, maar politiek en economisch bijzonder conjunctuurgevoelig bleek te zijn. Dat de katholieke elite daarbij, naast de zogenaamde 'hogere' belangen, ook haar eigen politieke en economische belangen diende, staat evengoed zwart op wit (bijvoorbeeld in de besluiten op de pagina's 89-90, 189 en 351).

Precies omwille van dit politiek en economisch eigenbelang zijn drie prangende landbouwkwesties vóór 1914 nooit serieus aan bod gekomen: de pachtkwestie, de problematiek van de landarbeiders en de herziening van de kadastrale waardeschatting. De kadastrale perequatie werd, ondanks de te zware grondlasten, niet herzien omwille van de mogelijke electorale consequenties. Een pachtwet kwam er niet omdat die in het nadeel van de (katholieke) grondeigenaars kon uitvallen. Een betere bezoldiging van de landarbeiders werd niet bepleit terwille van hun werkgevers. Deze vaststellingen (214-215, 332-339) voeren mij tot het besluit dat de katholieke partij, die steunde op de hele boerenstand, de interne klassebelangen heeft verwaarloosd en daardoor haar eigen beleid enigermate heeft ondergraven (356). De aanwezigheid van een dergelijke kritische conclusie in het boek van een zogenaamd 'verzuild' auteur lijkt mij eerder een pluspunt.

Getuigt het bovendien van gebrek aan wetenschappelijke distantie dat het politiek beleid van 1884-1914 geconfronteerd wordt met de criteria en de doelstellingen die de *actores* zichzelf hadden gesteld? Mijns inziens is dit een houding van gezond historisch bewustzijn en van wetenschappelijk-objectief vaststellingsvermogen. Het waren de *actores*, en daarmee beland ik bij de eindconclusie van het boek, die geen politieke ommekeer wensten, geen sociaal-economische omwenteling ten nadele van de landbouw en geen verdere secularisering. En hierin zijn zij gedeeltelijk geslaagd. Hun beleid heeft bijgedragen tot het afremmen van de landvlucht, tot de geleidelijke omschakeling van de traditionele graanculturen naar meer concurrentiële teelten, en tot de levensbeschouwelijke en politieke stabiliteit. Hun beleid heeft dus, en vanaf hier citeer ik de *twee* laatste zinnen van de studie, 'aan de *vooropgezette* doelstellingen beantwoord, maar niet in de strikte zin van het onverdeeld behouden van de landbouw en de boerenstand. Het heeft wel kunnen verhinderen dat de agrarische crisis en de verruiming van het stemrecht een breuk zouden veroorzaakt hebben die nefast zou geweest zijn voor het sociaal-economisch en politiek evenwicht en voor het geloof. H. Righart had kriskras geplukte citaten beter in hun juiste context laten staan.

Honderd jaar Vlaamse beweging

Discussie over L. Wils, *Honderdjaar Vlaamse beweging*, **III**, *Geschiedenis van het Davidsfonds in en rond wereldoorlog II* (Leuven: Davidsfonds, 1989, 295 blz., ISBN 90 6152 548 9).

ELS WITTE

De laatste vijftien jaar concentreerde de Leuvense historicus L. Wils zijn wetenschappelijke productie op één centraal thema. Om mee te werken aan de viering van het honderdjarige bestaan van Vlaanderens grootste culturele vereniging, het katholieke Davidsfonds, schreef hij er de geschiedenis van. Hij verruimde echter de problematiek tot de historiografie van de hele Vlaamse beweging. Het is het derde deel in de reeks, waarin de periode rond de tweede wereldoorlog aan bod komt, dat het onderwerp vormt van dit discussiedossier.

De werkwijze die in de drie delen gevolgd wordt, is nagenoeg dezelfde. Ook in dit deel hangt Wils een chronologisch feitenrelaas op, waarin hij vooral de rol en de impact van de leidende elites beklemtoont en de lezer omstandige analyses verschaft van de ideologie en de programma's van een aantal componenten van de Vlaamse beweging. In tegenstelling tot de idealiserende historiografen die de Vlaamse beweging tot hertoe goeddeels domineerden, behandelt Wils de flaminganten geenszins uitsluitend als idealisten die slechts hun volk wilden dienen, maar zoekt hij op een zeer kritische wijze ook naar hun streven om macht, status en geld. In die zin is zijn werk demystifiërend te noemen en breekt hij met de bestaande traditie. Wat de eigenlijke ordening van de stof betreft, houdt hij zich ook in dit derde deel aan een klassieke indeling. Volgens een strikt chronologisch patroon — achtereenvolgens komen het scharnierjaar 1936, de vooroorlogse jaren, de bezetting en de periode 1944-1947 aan bod — schetst hij eerst de globale evolutie van de Vlaamse beweging tegen de achtergrond van de Belgische politiek en gaat dan na hoe deze evolutie zich in het Davidsfonds weerspiegelde. De algemene overzichten stelt hij op basis van de bestaande literatuur samen; het gedeelte over het Davidsfonds daarentegen is gebaseerd op uitvoerig bronnenmateriaal, afkomstig uit de archieven van de vereniging.

Het is hoofdzakelijk aan de kwaliteit van het ondersteuningsmateriaal toe te schrijven, dat Wils een vrij hybride werkstuk heeft afgeleverd, waarin zeer degelijke en vernieuwende bijdragen afwisselen met stukken die de wetenschappelijke kritiek veel minder goed kunnen doorstaan. Als het om de interpretatie van authentiek bronnenmateriaal gaat, als er goede deelstudies voorhanden zijn en hij bovendien vertrouwd is met de materie, dan slaagt Wils erin zijn verhaal op een concrete, heldere, overtuigende en onderhoudende wijze te presenteren. Een prestatie waaraan zeker recht moet gedaan worden. Zijn deze voorwaarden echter niet vervuld, dan zijn de lacunes en de nauwelijks controleerbare uitspraken en constructies talrijk, dan moet de materie op heel wat punten uitgediept en gecorrigeerd worden en geraakt de auteur meermaals verstrikt in vooroordelen. Elke alinea leent zich dan bij wijze van spreken voor voortgezet onderzoek, dat zonder twijfel tot een ander beeld van het gebeuren zal leiden. Zonder in detailkritiek te vervallen, zal ik aan de hand van een aantal centrale Üiema's dit standpunt hier trachten te verduidelijken.

Dat er reeds degelijke studies en adequaat uitgegeven bronnenmateriaal bestaan over de katholieke partij en haar zuilorganisaties en over het Vlaamsnationalisme tijdens de jaren 1930 ¹, heeft tot gevolg dat Wils overtuigend kan aantonen dat er in deze periode een sterke

¹ Zo kon de auteur onder meer steunen op de grondige werken van E. Gerard, G. van Haver en L. Vos.